

Мар'яна Зуляк

Антін Крушельницький в діяльності педагогічної місії Міністерства освіти УНР у Відні

У статті проаналізовано участь громадсько-політичного діяча, письменника, публіциста, літературознавця, журналіста, перекладача, педагога, редактора та видавця Антона Крушельницького в діяльності педагогічної місії міністерства освіти УНР у Відні упродовж досліджуваного періоду. Визначено його роль та місце у виданні шкільної продукції для потреб шкіл УНР.

The article analyzes the participation of public and political activist, writer, essayist, literary critic, journalist, translator, teacher, editor and publisher Anton Krushelnitsky in the educational mission of the Ministry of Education of the UPR in Vienna during the study period. Defined its role and place in the school edition products for the schools of the UPR.

Досліджувана нами проблема є надзвичайно актуальною і необхідною для сучасного розуміння й осмислення участі громадсько-політичного діяча, письменника, публіциста, літературознавця, журналіста, перекладача, педагога, редактора та видавця А. Крушельницького в діяльності педагогічної місії міністерства освіти Української Народної Республіки (далі – УНР) впродовж 1919–1921 рр. У силу певних обставин задекларована нами проблематика не є на сьогодні достатньо вивченою, що й виступає актуальністю цієї наукової статті.

Наукова новизна досліджуваної проблеми полягає у тому, що автором статті, досліджено участь А. Крушельницького у діяльності педагогічної місії міністерства освіти УНР упродовж 1919–1921 рр.

Об'єктом дослідження виступає діяльність А. Крушельницького, громадсько-політичного діяча, письменника, публіциста, літературознавця, журналіста, перекладача, педагога, редактора та видавця. Предмет дослідження – участь А. Крушельницького у діяльності педагогічної місії міністерства освіти УНР упродовж 1919–1921 рр.

Мета статті – дослідити участь А. Крушельницького у діяльності педагогічної місії міністерства освіти УНР упродовж 1919–1921 рр. Завдання статті ґрунтуються на особливостях участі громадсько-політичного діяча, письменника, публіциста, літературознавця, журналіста, перекладача, педагога, редактора та видавця А. Крушельницького в діяльності педагогічної місії у Відні з метою налагодження видання україномовної шкільної продукції; співпраці керівника педагогічної місії, як з авторами майбутніх книг, так і з українськими видавничими товариствами «Українська книжка», «Вернигора» у Відні у забезпеченні національних шкіл україномовною продукцією у складний для УНР час.

Хронологічні рамки статті охоплюють 1919–1921 рр., період, коли А. Крушельницький очолював педагогічну місію міністерства освіти УНР у Відні з метою забезпечення шкільними підручниками шкіл УНР. Зрозуміло, що обмежений обсяг цієї статті не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблематики. Однак її автор вважала за необхідне зосередити увагу саме на зазначеній тематичі, проаналізувати роль А. Крушельницького у забезпеченні національних шкіл україномовною продукцією упродовж 1919–1921 рр. Незважаючи на певні здобутки науковців у дослідженні задекларованої проблематики, поза межами досліджень учених залишається чимало важливих нерозв'язаних проблем. Зокрема, це участь А. Крушельницького у діяльності педагогічної місії міністерства освіти УНР упродовж 1919–1921 рр.

Одним із перших писав про діяльність педагогічної місії за кордоном С. Сірополко у працях «Історія освіти в Україні» [1] та «Освітня політика в Україні за часів Директорії» [2, с. 166–171]. Зокрема, у першій з них він зазначав, що міністерство освіти розробило масштабний

план із забезпечення підручниками й книгами усі типи шкіл і установ позашкільної освіти УНР, виділивши на ці потреби 30 млн. карбованців [1, с. 478]. Автор наголошував на тому, що у зв'язку з виконанням поставленого завдання, у 1920 р. міністерство освіти організувало відрядження спеціальної педагогічної місії у Відень з метою налагодження друку шкільних підручників та закупівлю шкільного приладдя [1, с. 478].

Варто наголосити на тому, що лише С. Сірополко згадує про те, що шкільні підручники призначалися й для установ позашкільної освіти, позаяк практично ні в архівних матеріалах, ні у звітах голови педагогічної місії А. Крушельницького, ні в подальших публікаціях дослідників про це не йдеться, а, власне, наголошується на тому, що це мала б бути україномовна шкільна продукція для усіх типів шкіл.

Не з усіма твердженнями С. Сірополка можемо погодитися. Маємо на увазі його тезу про те, що «1920 р. міністерство освіти організувало спеціальну педагогічну місію у Відні, що мала налагодити справу друку та закуп шкільного приладдя для шкіл усіх типів на Україні» [1, с. 478]. До речі, зважаючи на важливу функцію загаданої місії, С. Сірополко навіть не згадує її керівника. Можливо, це якимось чином пов'язано з тим, що ще у вересні 1920 р. С. Сірополко, від імені міністерства освіти УНР, проводив ревізію діяльності педагогічної місії у Відні, визнав її працю неефективною, звинувативши А. Крушельницького у перевищенні службових повноважень [5, с. 29–30].

Як свідчить аналіз архівних матеріалів, педагогічна місія, очолювана А. Крушельницьким, згідно з розпорядженням міністра освіти УНР від 19 вересня 1919 р., скеровувала Степана Гаєвського, як члена педагогічної місії, до Праги й Відня з метою підготовки до друку шкільних підручників й закупівлі шкільного приладдя для шкіл усіх типів УНР, а 4 жовтня 1919 р. міністр освіти УНР повідомляв А. Крушельницького про те, що, згідно з наказом міністерства освіти від 30 вересня поточного року він мав відбути за кордон, виконуючи зазначене розпорядження [10, арк. 2, 7].

У контексті розвитку українського книжкового руху й реформування національної системи освіти в добу Директорії доволі побіжно згадується про діяльність педагогічної місії у Відні на чолі з А. Крушельницьким [3; 4]. Вивчаючи проблеми українізації загальноосвітніх шкіл упродовж 1917–1920 рр. про діяльність педагогічної місії йдеться у монографії А. Боровика [5]. Автор пише про те, що головою педагогічної місії був призначений колишній міністр освіти, а на той час радник міністерства – А. Крушельницький, а членами місії – Степан Гасвський, Андрій Алискевич та професор Григорій Тимошук [5, с. 265].

Аналізуючи наявні історіографічні напрацювання, виявляємо певні неточності у часі прибуття педагогічної місії до Відня. Так, архівні матеріали свідчать про те, що

28 жовтня 1919 р. члени місії вирушили у довгу дорогу з Кам'янця-Подільського і 15 листопада прибули до Відня. А член місії С. Гаєвський, що виїхав пізніше, прибув до Відня лише 6 грудня [9, арк. 51; 10, арк. 81]. Власне про прибуття педагогічної місії у Відень у вказані терміни писав її голова А. Крушельницький 18 лютого 1920 р. у листі до міністерства освіти УНР [10, арк. 81]. Натомість деякі автори подають інформацію про те, що 13 жовтня 1919 р. педагогічна місія розпочала свою роботу у Відні [3, с. 137].

Більш конкретно про досліджувану проблему пише Н. Чаграк [6]. Варто відзначити публікацію Н. Сорочан [7], безпосередньо присвячену досліджуваній проблематиці, однак її автор проаналізувала лише окремі аспекти діяльності А. Крушельницького на чолі педагогічної місії у Відні, залишивши поза увагою взаємини голови місії з міністерством освіти УНР та фінансування друку підручників. Окремі аспекти особливості співпраці А. Крушельницького з українськими видавничими товариствами у Відні упродовж діяльності педагогічної місії дослідила М. Зуляк [8, с. 109–114].

Джерельну базу наукової статті складають архівні матеріали фондів 2582 «Міністерство народної освіти Української Народної Республіки Київ, Вінниця, Кам'янець-Подільський; територія Польщі» Центрального державного архіву вищих органів влади і управління [9] та 361 «Крушельницький Антін (1878–1937)», письменник, журналіст, літературний критик, педагог, громадсько-політичний діяч, редактор журналів «Нові шляхи» і «Критика» у Львові», Центрального державного історичного архіву України в м. Львові [10].

Таким чином, окреслена нами проблема не знайшла ґрунтовного висвітлення у наукових публікаціях дослідників, тому аналіз історіографії та джерельної бази дослідження проблеми дає змогу зробити зважений висновок про те, що на сьогодні у науковій літературі відсутні праці, що ґрунтуються на дослідженні зазначеної проблеми з використанням усіх доступних на сьогодні архівних матеріалів.

Традиційно вважається, що видавнича діяльність А. Крушельницького пов'язана із роботою уряду УНР в освітній галузі. Саме завдяки його зусиллям було здійснено заходи, що посприяли забезпеченню шкіл підручниками, посібниками тощо. На цьому наголошує Н. Чаграк у кандидатській дисертації «Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Антона Крушельницького» [11], цитуючи працю М. Кукурудзяка та М. Собчинської [12].

Однак варто зауважити, що якщо видавнича діяльність А. Крушельницького пов'язана із роботою уряду УНР в освітній галузі, то його співпраця з українськими видавничими товариствами «Дзвін», «Українська книжка» та іншими спочатку у Львові, а потім у Відні, започаткована дещо раніше, починаючи з 1915 р., коли А. Крушельницький був членом Загальноукраїнської Культурної Ради у Відні [13, арк. 19]. З іншого боку, не усі книги українських видавництв у Відні стосувалися шкільної програми.

Намагаючись налагодити видання україномовної шкільної друкованої продукції за кордоном, міністерство освіти УНР зобов'язало А. Крушельницького очолити педагогічну місію для відрядження у Відень. Зустрівшись у Відні з міністром фінансів Директорії Б. Мартосом, голова місії А. Крушельницький дізнався про те, що йому відмовлено в оплаті акредитиву місії, а лише повернуто власні кошти, внесені членами місії для поїздки за кордон. Крім того, йому також повідомили, що усі інші місії за кордоном розпущені й педагогічна місія теж повинна повертатись додому. Дізнавшись про це, член місії А. Алискевич виїхав

до Угорщини з метою продовжити свою роботу над читанкою для шкіл України, а Г. Тимошук попросив виплатити йому півторамісячну заробітну плату і повернувся додому. З приїздом до Відня С. Гаєвського у педагогічній місії залишався голова та один її член. Причому виконувати свої головні функції вони не могли через відсутність коштів на прожиття [5, с. 265].

Незважаючи на проблеми з фінансування педагогічної місії, все ж таки певні кошти виділялися, звичайно, що не у повному обсязі. Так, 29 вересня 1919 р. у одному з банків Відня на потреби педагогічної місії переказувалася сума в розмірі 583.40 корон [10, арк. 9]. На її діяльність необхідні були значні суми, тому вимоги їх виплати надсилалися навіть від імені міністра фінансів УНР Б. Мартоса послу ЗУНР у Відні. До речі, в одному із таких звернень йдеться про суму в розмірі 3 млн 800 тис. корон, депоновану на ім'я Г. Супруна. Зрозуміло, що посольство не мало змоги таку суму виплатити, тому й звернулося до банківських структур, на рахунках яких зберігалися кошти, виділені урядом УНР для потреб посольств. Певні суми коштів виділялися на посольство загалом, а не особисто на посла, і, традиційно переказувалися на рахунки у «Депозитенбанку». Виявилося, що на даний час кошти на рахунках були відсутні, а остання сума, отримана Г. Супруном 31 травня 1919 р., складала 33 млн корон. З юридичної точки зору посол мав право лише підписувати разом з іншими особами посольства чеки на рахунки, але не отримувати кошти у банках. Працівники посольства не змогли чітко пояснити, для яких потреб у «Депозитенбанку» з рахунку посольства було знято таку значну суму коштів [10, арк. 19–19 зв.].

Аналіз банківських рахунків свідчить про те, що на ім'я А. Крушельницького у «Wienen Bank-Verein» та інших банках були переказані суми в розмірі 4714 корон Іваном Крутовським зі Львова [10, арк. 21], 7302.20 корон, 1669 корон, 4388.80 корон, 7193.36 корон, 2754.94 корон, 7822.88 корон [10, арк. 23–24, 61, 66, 75].

Умови, в яких працювали члени педагогічної місії були доволі складними. Так, згідно з даними фінансових звітів щодо отримання добових і відрядження від 22 січня 1920 р. за два місяці на утримання членів педагогічної місії виділялося, зокрема, на голову місії А. Крушельницького – 154 тис. корон, С. Павловського, члена місії – 154 тис. корон, П. Поліщука, члена місії від міністерства закордонних справ – 150 тис. корон. Усього 458 тис. корон [10, арк. 62–63].

У звіті А. Крушельницького члену Директорії УНР А. Макаренку від 22 січня 1920 р. повідомлялося про те, що педагогічна місія відбула у Відень ще в жовтні 1919 р. і на її утримання й видання шкільних підручників коштів практично не виділялося, а за останні три місяці їх взагалі припинили переказувати, що призвело до того, що договори із видавництвами про друк шкільних підручників призупинено [10, арк. 64].

До звіту голова місії додавав також розрахунок необхідних коштів, не виплачених урядом на утримання членів місії за кордоном за минулі три місяці і необхідні кошти до кінця березня 1920 р. Загальна сума коштів, необхідних для функціонування педагогічної місії (за листопад-грудень 1919 р. і січень 1920 р.) складала 263579 корон [10, арк. 65].

З приїздом у січні 1920 р. до Відня члена Директорії А. Макаренка та після розмов з ним голови місії настрої її членів дещо змінився [9, арк. 51 зв.]. 15 січня 1920 р. А. Крушельницький отримав підтвердження, що член Директорії УНР М. Макаренко «...вважає потрібним, аби

довірена Вашому проводу місія продовжувала надалі свою діяльність по виданню шкільних книжок і підручників» [10, арк. 60].

Приїзд А. Макаренка мав позитивне значення тому, що членам педагогічної місії виплатили частину грошового утримання, розширили її склад. Без погодження цього питання з міністерством освіти членами педагогічної місії стали І. Поліщук, уповноважений міністерства земельних справ з питань видавництва та професор С. Рудницький [9, арк. 51 зв.]. До речі, власне це й послужило причиною звинувачення С. Сірополком А. Крушельницького у перевищенні службових повноважень, позаяк розширення складу комісії не узгоджувалося з міністерством освіти УНР. У новому складі робота місії, за словами А. Крушельницького, була «поки що теоретична», бо коштів на ведення «практичної праці» не було [9, арк. 52].

З метою координації спільних дій українських видавництв у Відні й на підставі ухвали українських видавництв у Відні від 14 жовтня 1918 р., видавництво «Українська книжка» в особі А. Крушельницького отримало запрошення на участь в установчих зборах з метою утворення Союзу українських видавництв видавців (далі – СУВВ) [13, арк. 41].

Питання утворення спільного координаційного українського видавничого центру – СУВВ – неодноразово обговорювалося на нарадах українських видавництв та видавців. Основна мета його утворення ґрунтувалася на захисті «...спільних професійних інтересів так і для інших справ, вирішення яких вимагатиме сучасне становище укр. видавничо-книгарського діла» [13, арк. 42].

Вироблення плану організації та скликання установчих зборів було доручено П. Кашинському та Ю. Тищенкові, які сформулювали два основних положення: форма організації та осібно умову [13, арк. 42]. Зразком форми організації СУВВ служив статут німецьких видавців у Липському, сформований на підставі кооперативних союзів на правах персональної юридичної особи, а не товариства загалом. Інтереси структур, що належатимуть до СУВВ, представлятимуть відповідальні особи або управителі [13, арк. 43].

Суть осібної умови полягала у скоординованих спільних діях українських видавництв, що могли виходити за межі статуту і, відповідно, об'єднані видавництва мали б укласти угоду, що регулюватиме їхню діяльність у видавничо-книгарській справі як економічний чинник, так і у національно-культурних питаннях [13, арк. 43].

Загалом, спільним інтересом для усіх об'єднаних видавництв виступало нарощення видавничої продукції. Перше, на що зверталася увага, це доступність і розширення ринку збуту видань з тим, щоб прибутки видавництв перевищували їх видатки і видавництва, не вкладаючи коштів капіталу, могли б повноцінно функціонувати [8, с. 109–114].

Українські видавництва, які належатимуть до СУВВ, передадуть йому у розпорядження усі свої видання, склади, представництва, зв'язки з ринками збуту тощо. Окрім того, з метою нарощування виробництва, СУВВ мав би використовувати інвестиції на умовах, ухвалених загальними зборами [13, арк. 43].

Взаємна співпраця з іншими видавництвами мала б сприяти взаємному обміну виданнями творів класичної літератури, науково-популярними та технічно-прикладними публікаціями [13, арк. 43].

Утворення СУВВ дало свої позитивні результати. 2 січня 1919 р. А. Крушельницький звертався до А. Макаренка, члена дирекції СУВВ у Відні з тим, що на нараді, проведеній за участі

представників «Дзвона», «Української школи», «Поступу» й «Української книжки» ухвалено таку кількість друку шкільних книжок: для «Дзвона» – 36 книжок різноманітного змісту загальним обсягом 805 тис. примірників (підраховано автором) [13, арк. 45]; для «Поступу» – 23 книжки, обсягом 510 тис. примірників (підраховано автором) [13, арк. 45 зв.]; для «Української книжки» – 15 книжок, обсягом 220 тис. примірників (підраховано автором) [13, арк. 45 зв.].

2 січня 1920 р. А. Крушельницький звертався до видавничих товариств «Дзвін» і «Українська школа» в особі Ю. Тищенка з тим, що для потреб шкіл УНР необхідно видати 11 книжок обсягом 680 тис. примірників (підраховано автором) [13, арк. 46]. У зверненні до «Поступу» в особі С. Гаєвського, А. Крушельницький просив видати для шкіл УНР 8 книжок обсягом 360 тис. примірників (підраховано автором) [13, арк. 47]. Голову видавництва «Українська книжка» А. Крушельницького зобов'язували видати для потреб шкіл УНР 8 книжок обсягом 410 тис. примірників (підраховано автором) [13, арк. 48].

20 жовтня 1919 р. «Українська книжка» уповноважило А. Крушельницького, як голову правління, розпоряджатися коштами, відкривати рахунки у банках від імені видавничого товариства, про що свідчить нотаріальне підтвердження К. Лопушанського [13, арк. 64–64 зв.]. 28 жовтня 1919 р. міністерство преси і пропаганди перевело через закордонний відділ кредитової канцелярії міністерства фінансів УНР кошти українському видавництву «Українська книжка» у Відні в сумі 3 млн гривень у якості довготермінової позики на австро-угорський банк у розрахунок 4 гривні за 1 австрійську корону, тобто 750 тис. корон [13, арк. 5].

Крім української видавничої структури «Українська книжка» у Відні цю функцію виконувало ще й видавниче товариство «Вернигора», яке було основним постачальником українських шкільних підручників для потреб міністерства освіти УНР, користувалося, як зазначалося в архівному документі «...повним довір'ям Українського уряду», а «...Валентин Стамановський є особисто знаний Міністерству Освіти Української Народньої Республіки, як теж нищепідписаній місії як керуючий справами Видавничого Товариства «Вернигора» у Відні», датованому 19 листопада 1919 р. [10, арк. 18–18 зв.].

Для ефективного контролю за виконанням дорученого завдання, між представником міністерства освіти УНР П. Холодним і головою педагогічної місії А. Крушельницьким було укладено угоду, суть якої полягала у наступному. Так, А. Крушельницький зобов'язувався укласти українську читанку під назвою «Пета читанка», «Шоста читанка», «Сема читанка», «Осьма читанка», а міністерство освіти зобов'язувалося її придбати за ціною 2 тис. карбованців за аркуш. Підручник мав відповідати вимогам тогочасної шкільної програми, розмірам тощо й подавався на рецензію комісії при міністерства освіти не пізніше 1 березня 1920 р. Якщо ж міністерство освіти в силу тих чи інших обставин не мало змоги його видати до 12 березня 1921 р., тоді автор самостійно міг його видати, а міністерство освіти втрачало права на нього [10, арк. 27].

Якщо ж міністерство освіти передавало права на видання підручника іншим структурам, то вони мали сплатити автору суму в розмірі 10 % від реалізації кожного примірника. Окрім того, міністерство освіти мало право на видання підручника лише упродовж п'яти років з винагородою автору в розмірі 10 % від реалізації кожного примірника [10, арк. 27 зв.].

Виконуючи розпорядження міністерства освіти, 17 листопада 1919 р. А. Крушельницький уклав угоду з Артемом Хомиком щодо перекладу окремих творів, у якій останній зобов'язувався до кінця лютого 1920 р. виконати умови договору. З іншого боку, А. Крушельницький мав йому виплатити за 10 тис. примірників перекладу 2 тис. корон від одного аркуша друку (30 тис. знаків), а від наступного накладу примірників 10 % від вартості книжки [10, арк. 12].

26 жовтня 1919 р. у м. Кам'янець-Подільському А. Крушельницький уклав однорічну угоду з Осипом Назаруком, коли той матиме змогу приїхати до Відня або Праги, щодо суми в розмірі 5 тис. щомісячної оплати і вартості відряджень його як редактора. Зазначена сума могла зростати за умови, якщо на фінансові витрати педагогічної місії більшу суму виділить міністерство освіти УНР [10, арк. 13, 13 зв.]. Передбачалося виділення на потреби редактора окремого столу у помешканні педагогічної місії й канцелярського приладдя. Окрім того, в умові зазначалося, що на посаду машиністки-друкарки приймалася Софія Назарук [10, арк. 13, 13 зв.].

29 листопада 1919 р. А. Крушельницький уклав угоду з сином Івана Франка, Петром. Суть договору полягала в тому, що видавництво «Українська книжка» у Відні набувало право на усі твори автора з метою їх друку впродовж 10 років у Європі до кінця 1929 р. У свою чергу, згадане видавництво зобов'язувалося виплачувати від кожного твору або кожної проданої книжки 15 % від її вартості частинами 15 квітня і 15 листопада щороку. У випадку перепон у виданні творів або книжок, «Українська книжка» сплачувала суму в розмірі не менше 10 тис. корон (гривень) або 1 тис. доларів США П. Франку, як правонаступнику автора. Також передбачалося, що П. Франко, як член ревізійної комісії «Української книжки», упродовж трьох років не отримуватиме гонорару в розмірі 50 тис. корон, вкладаючи свій пай – 15 % у розвиток видавництва [10, арк. 14, 14 зв.].

«Українська книжка» уповноважувала П. Франка укласти договір на право видання творів І. Франка у США на таких умовах: він мав передати його одній із видавничих фірм, яка мала їх надсилати до Європи на склади вказаного видавництва на умовах отримання 49 % вартості від виданих творів. Після реалізації творів «Українська книжка» мала б виплатити спадкоємцю 20 тис. корон, а упродовж тижня 100 тис. корон [10, арк. 14, 14 зв., 15].

У зверненні П. Франка до А. Крушельницького, директора «Української книжки» у Відні, від 21 січня 1920 р. вказувалося, що у пункті 5 він виступав як пайщик і член ревізійної комісії видавництва, тому не з усіма умовами погоджувався, а саме: прагнув самостійно вирішувати з різними видавництвами питання друку творів свого батька як його законний спадкоємець і правонаступник. П. Франко ставив вимогу перед «Українською книжкою» про зміни умов договору до 2 лютого 1920 р. [10, арк. 16].

12 лютого 1920 р. П. Франко висловлював протест директору видавництва «Українська книжка» в особі А. Крушельницького щодо умови договору на право видання творів його батька, позаяк згадане товариство не

виплатило йому належну, згідно з умовами договору, суму в розмірі 100 тис. корон (гривень) [10, арк. 17]. Проблеми з виплатами коштів були доволі серйозним стримуючим чинником розвитку видавничої діяльності педагогічної місії у Відні. За підрахунками А. Крушельницького, кошти на її утримання щомісячно сягали 43.555 корон [14, арк. 1–1 зв.].

Не усім авторам А. Крушельницький мав змогу виплатити вчасно гонорари. Так, у одному зі звернень до нього йдеться про те, що «...Вам же відомо я терплю нужду в грошах. Вже цілий місяць не маю можливості змінити білизну – бо мені всі речі арештувала стара газдиня, купувати нового не маю грошей...» [10, арк. 77].

21 травня 1922 р. А. Крушельницький отримав листів від представника міністерства освіти УНР, в якому повідомлялося про те, що у зв'язку з ліквідацією посольства і від'їзду юрисконсульта посольства І. Храпка з Відня, голова педагогічної місії особисто мав передати справи уповноваженому міністерства освіти [10, арк. 26].

Таким чином, педагогічна місія міністерства народної освіти УНР у Відні, очолювана А. Крушельницьким, повною мірою не змогла виконати поставлені перед нею завдання, зважаючи на певні як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники. Складні умови її перебування пов'язувалися з відсутністю достатніх коштів на її функціонування, взаєминами з фінансовими структурами УНР, міністерством освіти. Тим не менше А. Крушельницький зумів налагодити видавничу справу, залучити до друку україномовної шкільної продукції приватні видавництва.

1. *Сірополко С.* Історія освіти в Україні. Підготував Ю. Вільчинський. 2-ге вид. / С. Сірополко. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.
2. *Сірополко С.* Освітня політика на Україні за часів Директорії / С. Сірополко // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1936). – К.: МП «Фенікс», 1992. – С. 166–171.
3. *Ківшар Т.* Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / Т. Ківшар. – К.: Логос, 1996. – 344 с.
4. *Пищик А. М.* Реформування системи національної освіти в добу Директорії УНР / А. М. Пищик. – К.: Знання, 1998. – 44 с.
5. *Боровик А. М.* Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.) / А. М. Боровик. – Чернівці: КП «Видавництво «Чернівцівські обереги», 2008. – 368 с.
6. *Чаграк Н.* Діяльність Педагогічної місії УНР у справі видання українських шкільних підручників (1916–1921 рр.) / Н. Чаграк // Джерела: Науково-методичний вісник. – Івано-Франківськ, 2002. – № 1–2. – С. 13–18.
7. *Сорочан Н. А.* Антін Крушельницький – голова педагогічної місії Міністерства народної освіти УНР у Відні (1919–1921 рр.). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_ist/2008_31/15.html.
8. *Зуляк М.* Співпраця Антона Крушельницького з українськими видавничими товариствами у Відні (1919–1920 рр.) / М. Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 1. – С. 109–114.
9. *ЦДАВО України.* – Ф. 2582, оп. 1, спр. 36, 55 арк.
10. *ЦДАЛ України.* – Ф. 361, оп. 1, спр. 146, 295 арк.
11. *Чаграк Н. І.* Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Антона Крушельницького: дис. канд. пед. наук 13.00.01 / Наталя Ігорівна Чаграк. – Івано-Франківськ – 2004. – 210 с.
12. *Кукурудзяк М., Собчинська М.* З історії національного шкільництва і педагогічної думки в УНР / М. Кукурудзяк, М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський, 1997. – 175 с.
13. *ЦДАЛ України.* – Ф. 361, оп. 1, спр. 155, 107 арк.
14. *ЦДАЛ України.* – Ф. 361, оп. 1, спр. 147, 388 арк.